

'Duurzaamheid' in het economieprogramma

In de Week van het Economieonderwijs in november 2023 staan op de UVA in Amsterdam twee vragen centraal: welke onderdelen van 'duurzaamheid' dienen aan het curriculum worden toegevoegd en welke van de huidige concepten dienen het veld te ruimen? De moderator start met een overzicht van de koppen van de vwo-examenopgaven 2023. Daaruit leidt hij onterecht af dat het onderwijs al stappen in de goede richting maakt.

De met het economieonderwijs bekende mensen in de zaal temperen direct dit optimisme. De examenmakers van het Cito zijn weliswaar creatief in kiezen voor actuele contexten, maar in essentie worden er traditionele concepten geëxamineerd. Je zou het voorbeelden van greenwashing kunnen noemen.

Het overgrote deel van de wetenschappers die begaan zijn met duurzaamheid, klimaat en milieu, starten hun publicaties met kritiek op de klassieke manier waarop groei en welvaart gemeten worden. Om daarna met hun alternatieven op de proppen te komen.

Groei en welvaart

Voor neoklassieke economen is het *bbp (per hoofd)* de welvaart- en groeimaatstaf bij uitstek. Volgens de objectieve methode is dit 'som toegevoegde waarde = totale omzet - totale waarde van leveringen van derden (per persoon)' (syllabus p. 21). Alle negatieve gevolgen van productie, de aantasting van het milieu, worden simpelweg 'negatieve externe effecten' genoemd. Bij de berekening van het *bbp (per hoofd)* spelen ze geen rol, en vallen daarmee ook buiten het economieprogramma.

In het besef van externe kritiek op het *bbp* als groeien welvaartsmaatstaf, hanteert de syllabuscommissie onder leiding van Bas Jacobs, die het macro-onderdeel van het programma voor de tweede fase heeft vernieuwd, daarnaast ook het concept '(brede) welvaart': 'De *maatschappelijke (brede) welvaart* is de optelsom van de (brede) welvaart van alle gezins-huishoudens. De (brede) welvaart van een *huishouden* is de waarde van de behoeftebevrediging van schaarse goederen, zoals de consumptie van goederen en diensten, vrije tijd, milieu, leefomgeving, collectieve goederen, infrastructuur, risico ongelijkheid (negatief) en veiligheid.' (syllabus domein H 3.1/3.2, pag. 22).

Politieke waardeoordelen

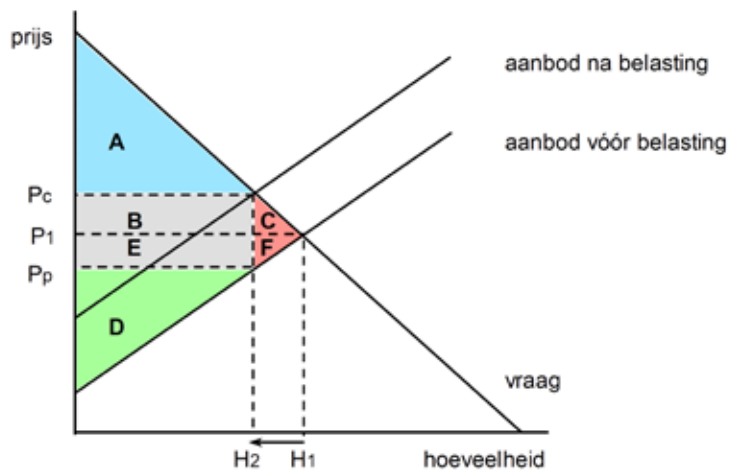
Maatschappelijke welvaart impliceert politieke waardeoordelen over onder andere ongelijkheid. Wiens welvaart weegt het zwaarst in de optelling van welvaart van huishoudens? De maatschappelijke (brede) welvaart kan alleen in geld worden uitgedrukt als berekening van alle (materiële en immateriële) maatschappelijke kosten en baten van schaarse goederen mogelijk is.

'De lezer heeft al direct opgemerkt dat er een merkwaardig verschil bestaat tussen havo en vwo ten aanzien van de betekenis van de surplussen.'

Hierbij spelen politieke, subjectieve oordelen een rol. 'Maatschappelijke (brede) welvaart houdt in...' (syllabus domein H. 3.2 pag. 22). Je kan je afvragen of dit concept (brede) welvaart dan nog wel een bijdrage kan leveren aan kennisinzicht van leerlingen.

In de havo-syllabus komt overigens het concept (brede) welvaart niet voor. Wel, net als in de vwo-syllabus, het concept *groen bbp (per hoofd)*: groen *bbp* = *bbp* minus (geschatte) monetaire waarde van schade aan het milieu plus (geschatte) monetaire waarde van verbetering van het milieu (havo-syllabus domein H. 1.5 pag. 21 en in vwo syllabus domein H. 3.5)

Twee andere welvaartsmaatstaven - Human Development Index (HDI) en Happiness Index - zijn te vinden in de havo-syllabus, zonder overigens maar een enkel toegevoegd woord. Naar beide is het in de vwo-syllabus vergeefs zoeken. Wederom een opvallende discrepantie tussen havo en vwo. Vreemd.

Producenten, consumenten en totale surplus

De concepten 'producenten-, consumenten- en totale surplus' zijn in de economische wetenschap zeer gangbaar, en al wat jaren te vinden in zowel de havo- als de vwo-syllabus. Wat betreft havo: de (verandering van de) som van het totale consumentensurplus en het totale producentensurplus is een beperkte indicatie van (de verandering) in de *welvaart*. (syllabus domein H. 1.6 pag. 21 / domein D. 8.2 pag. 16)

De syllabus voor het vwo: het consumentensurplus is het verschil tussen de marktprijs en de betalingsbereidheid van vragers die bereid zijn meer te betalen dan de marktprijs. Producentensurplus is het verschil tussen de marktprijs en de prijs waartegen alle producenten bereid zijn aan te bieden. Het totale surplus is de optelsom van het consumentensurplus en het producentensurplus. De omvang van het totale surplus is een maatstaf voor de economische *doelmatigheid* van de economische uitkomst.

Bij een maximaal totaal surplus is de uitkomst Pareto-efficiënt. De invloed van marktmacht, de invloed van overheidsingrijpen via heffingen en subsidies, en de invloed van prijsregulering door middel van minimumprijzen en maximumprijzen beïnvloeden het marktresultaat en daarmee op de omvang en verdeling van het totale surplus. Het verloren totale surplus wordt weergegeven met de Harberger-driehoek(en) (deadweight loss) (domein D. 3.1 t/m 3.10 pag. 14).

De lezer heeft al direct opgemerkt dat er een merkwaardig verschil bestaat tussen havo en vwo ten aanzien van de betekenis van de surplussen: bij de havo een *welvaartsmaatstaf*, op het vwo een *doelmatigheidsmaatstaf*. Jacobs heeft dit verschil al in 2019 in een artikel in TEO verantwoord. Een reeks economen onderschrijven zijn standpunt. Het artikel is als aanvullende informatie op examenblad.nl te vinden.

Bij het grof vuil zetten

Niettegenstaande deze spreidstand kunnen we de surplussen wel bij het grof vuil zetten. Neem de huurhuizenmarkt als voorbeeld. Schaarste is het verschil tussen behoefte en (bevredigings)middelen, hier aan en met huurhuizen. Welvaart is de mate waarin de behoefte met middelen voorzien wordt.

De vraaglijn geeft echter niet de behoefte aan huurhuizen weer, maar de betalingsbereidheid. Het verschil tussen de vraaglijn en de evenwichtsprijs als consumentensurplus – in de grafiek het totale verschil tussen de vraaglijn en de evenwichtsprijs links van het evenwicht – benoemen, en dat als welvaart beschouwen, snijdt dus geen hout.

Voor de potentieel bemiddelde huurders, die meer voor een huurwoning zouden willen betalen, is de lagere (evenwicht)huur niet meer of minder dan een ‘meevaller’. In de grafiek rechts van de evenwichtshuur zitten de consumenten die wellicht een grotere behoefte aan een huurhuis hebben, maar de huur domweg niet kunnen betalen. Ze hebben een te geringe koopkrachtige vraag. Om de markt met het hoogste surplus dan als de meest doelmatige te beschouwen, die maximale welvaart levert, is een gotspe.

De aanbodcurve geeft de prijs aan waartegen producenten hun waar aanbieden. Daar is de prijs (MO) gelijk aan de marginale kosten (MK). Volgens de marginale analyse is op dat punt de *winst maximaal*. Voor hun aanbod een hogere huurprijs dan de evenwichtsprijs, het producentensurplus, ontvangen, betekent voor deze verhuurders – in de grafiek de aanbodcurve links van de markt-evenwichtshuur – niets anders dan een *overwinst*. Maximale doelmatigheid of de grootste welvaart? Als ook nog geweten is dat elke ingreep in de markt tot verlies aan doelmatigheid en welvaart leidt.

‘Om de markt met het hoogste surplus dan als de meest doelmatige te beschouwen, die maximale welvaart levert, is een gotspe.’

In de centrale examens voor zowel havo als vwo komen geregeld opgaven over surplussen voor. Aanvankelijk dienden kandidaten de surplussen te berekenen. Voor iedere leerling was dat een fluitje van een cent: gewoon de truc toepassen om van een driehoek een rechthoek te maken, lengte maal breedte op de rekenmachine in te voeren en het bedrag delen door twee. Op dezelfde manier kan na een ingrijpen in de markt het welvaart- en doelmatigheidsverlies, de oppervlakte van de Harberger-driehoeken, berekend worden.

Later is rekenen verbannen. Dan moeten de met letters aangegeven driehoeken slechts ‘aangegeven’ worden. Zonder enige inzicht in surplus-concepten is het overgrote deel van de leerlingen met een minimum aan examentraining in staat een ruime voldoende te behalen.

Doelstellingen van het economieonderwijs

De grootste bijdrage die de commissie Teulings – later door Jacobs aangevuld voor het vak algemene economie, en recent door Boot voor het vak bedrijfs-economie – heeft geleverd, is het formuleren van doelstellingen: leerlingen die een economievak gekozen hebben, moeten aan het eind van hun schoolcarrière in staat zijn economische (machts-)verhoudingen in de samenleving te kunnen duiden om later (ethisch) verantwoorde meningen te vormen en keuzes te kunnen maken. De doelstellingen zijn referentiekaders, waarmee de inhoud van het economieonderwijs, de concepten, kunnen en moeten beoordeeld worden.

Voor het voldoen aan de doelstellingen is het echter noodzakelijk om een groot hiaat in het curriculum te vullen, namelijk concepten rond ‘duurzaamheid’ in brede zin van het woord. In onderwijsland lijkt hierover consensus. Dat noodzaakt concepten in het huidige programma te schrappen. Laten we een voorstel doen, waar de bijdrage aan het behalen van de officiële programmadoelstelling het criterium is, in prioriteitsvolgorde:

- Alleen al omdat het bbp overall als welvaartsmaatstaf wordt gebruikt, moet dit concept behouden blijven. Waarbij dan wel onderwijstijd moet ingeruimd worden voor relativering van deze maatstaf.
- Na bovenstaande zal het niet bevreemden dat alle surplussen het programma mogen verlaten. Ook het (brede) welvaartsbegrip mag achter de horizon verdwijnen.
- De marginale analyse. Daarmee krijgen leerlingen op geen enkele manier kennisgrip op het gedrag van producenten. In de realiteit komt deze marktform zo goed als niet voor (ook niet in door het onderwijs meestal gebruikte voorbeeld van een voedselmarkt) en in de praktijk worden er alleen maar rekentrucs mee uitgehaald.
- Ook de markt van volledige mededingen/volkomen concurrentie kan vervolgens de prullenmand in. Want zowel bij leerlingen die deze als eerste marktform voorgeschoteld krijgen, als de mensen

in de straat (zonder enige vorm van economische kennis) wordt het vooroordeel versterkt dat alles draait om vraag en aanbod, en er als vanzelf steeds weer een nieuw evenwicht zal ontstaan. 'Dat is als een natuurwet, een wet van Meden en Perzen. Het kan niet anders. Je kan misschien wel willen ingrijpen, maar dat is een politieke keuze. Dat gaat ten koste van groei en welvaart.' Evenwichtsdenken komt veel voor in de neoklassieke theorie, wat ook in dit geval leerlingen een kijk op de economische werkelijkheid ontnemt.

- Wat de vraagcurve op zich voorstelt, dient wél degelijk veel vakdidactische aandacht te krijgen. En ook, uitvoerig, de overige markt vormen. Want precies daar kan het producentengedrag verklaard worden. Veel producenten zijn oligopolisten. Met behulp van speltheorie kan hun marktgedrag helder gemaakt worden.

Constructie van een nieuw programma

Ook de economische wetenschap is onderhevig aan modes. Zo lag in de Teulingstijd het accent op micro-economie, en was het macrodeel in het programma een ondergeschoven kindje. Op faculteiten ligt nu de focus meer op macro-economische verschijnselen. Jacobs heeft met een commissie de omissie zeker gerepareerd door macroconcepten in het programma een prominente plaats te geven. Op dezelfde organisatorische wijze zou het programma met concepten rond 'duurzaamheid' kunnen worden aangevuld.

Het samenstellen van een nieuwe syllabuscommissie ligt dan voor de hand. Bestaande uit wetenschappers met kennis van 'duurzaamheid en economie', ervaren docenten die al een vakdidactisch proces doorlopen hebben en de voorgestelde concepten in de praktijk kunnen testen, en een examenmaker.

Op hun agenda staat dan het onderbouwd voorstellen van een voor het economieonderwijs geschikte set eindtermen. Alsmede het inschatten van de benodigde onderwijstijd. En het bepalen van een antwoord op de vraag welke concepten het huidige programma moeten verlaten.

Op het gevaar af dat de nieuwe concepten geforceerd aan oude worden gekoppeld, zouden de wetenschappers liefst niet uit de gerenommeerde (neo)klassieke voorraad gehaald worden. Laat 'duurzaamheid' niet enkel over aan betrokken docenten en leerlingen, die het als onderwerp voor hun schoolexamens kiezen.

Het vmbo

Ging het in de debatten in de Week van het Economieonderwijs vooral over duurzaamheid in het vwo-programma, en is in bovenstaande ook het havo meegenomen, de programma's voor leerlingen bij andere onderwijsvormen voor voortgezet onderwijs (zoals vmbo) blijven buiten beeld. En zij maken maar liefst meer dan de helft van alle leerlingen in Nederland uit. Wie doet organisatorische en inhoudelijke voorstellen om deze leerlingen ook met alles rond duurzaamheid aan de slag te kunnen? Zij hebben daar recht op. Docenten met ervaring?